حمایت های مالیاتی از کمک های خیریه به منظور ایجاد نوعی بیمه اجتماعی

صادق بختیاری[1]

تاریخ دریافت: ۱۳۹۰/۶/۱۳ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۰/۱۰/۲۸

چکیده

موضوع پژوهش حاضر بررسی نقش حمایت‌های مالیاتی در ایجاد انگیزه برای اعطای کمک‌های خیریه و برقراری نوعی تأمین اجتماعی سازگار با مبانی اسلامی است. هدف تحقیق، نحوه حمایت مالیاتی برای ایجاد بیمه‌های اجتماعی تکافلی و هم چنین مطالعه و بررسی سابقه این نوع بیمه در کشورهای اسلامی است. این مطالعه پس از نگاهی اجمالی به وضعیت کمک‌های خیریه و نحوه حمایت‌های مالیاتی در برخی از کشورهای غربی و تعدادی از کشورهای اسلامی، مبانی نظری اقتصاد بیمه و مالیات را مورد مطالعه قرار داده و با توجه به تجارب موفق بیمه‌های تکافلی، نتیجه گرفته است که بیمه‌های اسلامی تکافلی می‌توانند بعنوان الگوی مکمل بیمه‌های متعارف در تأمین اجتماعی بویژه برای اقشار آسیب‌پذیرنقش مؤثر داشته باشند و در پایان، بمنظور ایجاد و تشویق این نوع بیمه، راهکارهای حمایتی مالیاتی پیشنهاد شده است.

واژه‌های کلیدی: حمایت‌های مالیاتی، بیمه‌های اجتماعی تکافلی، اقشار آسیب‌پذیر

[1]- استاد اقتصاد دانشگاه اصفهان

[Downloaded from taxjournal.ir on 2026-11-13]

۱- مقدمه

کمک به هم‌نوع یکی از خصوصیات فطری انسانها در تمام ادوار تاریخ است که در عموم ادیان و مذاهب کم و بیش وجود داشته است. در تعالیم اسلامی بنی آدم اعضاء یک پیکر دانسته شده و احسان و نیکوکاری بخش مهمی از فرهنگ دینی و ملی مردم کشور را تشکیل می‌دهد.

در ادبیات اقتصادی نیز همواره این سؤال مطرح است که یک انسان با رفتار عقلائی مورد نظر در اقتصاد متعارف تحت تأثیر چه انگیزه ای بخشی از درآمد خود را در اختیار فرد یا نهاد دیگری قرار می-دهد که هیچ‌گونه منفعت مادی از آن برایش متصور نیست. چگونگی تحلیل این سئوال توسط اقتصاددانان متفاوت است. یک نحوه تحلیل آنست که منافع عمومی حاصل از این اقدام خیر مستقیماً در تابع مطلوبیت عامل اقتصادی وارد می‌شود. در این وضعیت امور خیر یا خیرات[1] یک کالای عمومی است که بطور خصوصی تهیه می‌شود[2]. این رویکرد توسط وار (۱۹۸۲)[3] و رابرتز (۱۹۸۴)[4] و دیگران مورد استفاده قرار گرفته است. اینان ادعا می‌کنند که اگر خیرات یک کالای عمومی محض در نظر گرفته شود، از منظر تئوری اقتصاد، می‌توان انتظار داشت که کمک‌های دولتی به نهادهای خیریه بطور کامل جایگزین کارهای خیریه بخش خصوصی شود و یا بعبارت دیگر صرف منابع دولتی در این زمینه موجب ناکارائی منابع خواهد شد. برگستورم، بلوم و واریان (۱۹۸۶)[5] و اندریونی (۱۹۸۸)[6] این مدل را بیشتر بسط داده و نتیجه گرفته اند که در اقتصادهای بزرگ تنها بخش کوچکی از خیریه‌ها به کالاهای عمومی اختصاص داده می‌شوند.

در این مقاله نشان داده می‌شود که مطلب اخیر با واقعیات آماری خود کشورهای غربی نیز سازگاری ندارد به هر حال ساختار این مقاله از سه بخش تشکیل یافته است . بخش اول به توضیح و تشریح کمک‌های خیریه، مؤسسات و نهادهای خیریه و انواع حمایت‌های مالیاتی می‌پردازد. در بخش دوم مبانی نظری اقتصاد بیمه و مالیات را مورد مطالعه قرار می‌گیرد. بخش سوم به توضیح و تشریح بیمه-های تکافلی می‌پردازد و بخش پایانی مقاله به جمع‌بندی و ارائه پیشنهادات اختصاص خواهد داشت.

1 - Charity
2 - Privately Provided Public Goods
3 - Warr (1982)
4 - Roberts (1984)
5 - Bergestorm, Blume and Varian (1986)
6 - Andreoni (1988)

[Downloaded from taxjournal.ir on 2026-11-13]

۲- کمک‌های خیریه، مؤسسات خیریه و حمایت‌های مالیاتی

۲-۱- نگاهی به کمک‌های خیریه در سطح جهانی

ایالات متحده امریکا از جمله کشورهائی است که بیشترین کمک خیریه سرانه درآن پرداخت می‌شود و گزارش آن نیز همه ساله انتشار می‌یابد. بر اساس آخرین گزارش منتشره، سهم مصارف مختلف از حدود ۲۹۱ میلیاد دلار کمک‌های خیریه امریکا در سال ۲۰۱۰ را می‌توان در جدول شماره ۱ ملاحظه نمود.

بطوری‌که ملاحظه می‌شود تنها درصد اندکی از کمک‌های خیریه مستقیماً به افراد داده شده (تنها ۲ درصد)، در حالی‌که ۹۸ درصد این کمک‌ها به صورت غیرمستقیم و عموماً از طریق نهادهای دست اندرکار پرداخت شده است. بنابراین بنظر می‌رسد یکی از راه‌های تشویق و ترغیب کمک‌های خیریه، ایجاد و تقویت مؤسسات خیریه واقعی، سازمانهای غیر دولتی مردم نهاد، انجمن‌های غیرانتفاعی عام-المنفعه و نهادهای مردمی است که بتوانند اعتماد کمک کنندگان را جلب نموده و اطمینان یابند که کمک‌های آنان مورد سوء استفاده قرار نخواهد گرفت.

جدول (۱)- توزیع کمک‌های خیریه در امریکا بر اساس گیرنده کمک در سال ۲۰۱۰

ردیف	مصارف خیریه	مبلغ به میلیارد دلار	درصد
۱	مذهب	۱۰۰/۶۳	۳۵
۲	آموزش	۴۱/۶۷	۱۴
۳	خدمات انسانی	۲۶/۴۹	۹
۴	بهداشت	۲۲/۸۳	۸
۵	منافع عمومی جامعه	۲۴/۲۴	۸
۶	فرهنگ و ادبیات	۱۳/۲۸	۵
۷	موضوعات بین المللی	۱۵/۷۷	۵
۸	محیط زیست	۶/۶۶	۲
۹	بنیادها	۳۳	۱۱
۱۰	افراد	۴/۲	۲
۱۱	نامعین	۲/۱۲	۱
۱۲	جمع	۲۹۰/۸۹	۱۰۰

منبع: Giving USA 2010،گزارش سالانه کمک‌های خیریه آمریکا در سال ۲۰۱۰ ، ص ۴.

[Downloaded from taxjournal.ir on 2026-11-13]

ویلسون (۲۰۰۲) علل کمک‌کنندگان امریکایی به مؤسسات و نهادهای خیریه را مورد بررسی قرار داده است. بر اساس تحقیق مذکور، از جمله عوامل مؤثر در اعطای کمک‌های خیریه، سه عامل ذیل از اهمیت بیشتری برخوردار بوده اند.

الف- کمک به دیگران (۴۵.۷ درصد)؛

ب- کمک و حمایت از یک سازمان خاص (۱۵.۵ درصد)؛ و

ج- احساس یک تعهد اخلاقی (۱۳.۴ درصد).

از جمله نهادهای دیگری که در رابطه با کمک‌های خیریه گزارش سالانه منتشر می‌کند، بنیاد کمک-های خیریه (Charitable Aid Foundation) است که یک بنیاد خیریه ثبت شده در انگلیس است و در کشورهای امریکا، استرالیا، روسیه، هندوستان، بلغارستان، افریقای جنوبی، برزیل و سنگاپور دارای شعبه بوده و هر سال گزارشی تحت عنوان شاخص جهانی خیرات (World Giving Index) WGI منتشر می‌کند. شاخص ۲۰۱۱ این مؤسسه بر اساس اطلاعاتی است که مؤسسه آماری گالوپ از مصاحبه با ۱۵۰۰۰۰ نفر در ۱۵۳ کشور دنیا بدست آورده است.

جدول (۲)- شاخص WGI برای کشورهای با بهترین و بدترین عملکرد در سال ۲۰۱۱

کشور	WGI 2011 و مؤلفه‌های آن					WGI 2010	
	رتبه WGI2011	نمره WGI2011	کمک نقدی ٪	صرف وقت ٪	کمک به ناآشنا ٪	رتبه	نمره
امریکا	۱	۶۰	۶۵	۴۳	۷۳	۵	۵۵
ایرلند	۲	۵۹	۷۵	۳۸	۶۵	۳	۵۶
استرالیا	۳	۵۸	۷۱	۳۶	۶۸	۱	۵۷
ایران	۱۱۱	۲۸	۳۵	۱۲	۳۸	۸۶	۲۸
یونان	۱۵۱	۱۳	۷	۳	۲۸	۱۴۷	۱۴
بروندی	۱۵۲	۱۲	۹	۷	۲۱	۱۵۲	۱۲
ماداگاسکار	۱۵۳	۱۲	۶	۱۱	۱۸	۱۵۲	۱۲

Source:World Giving Index 2011, A Global View of Giving Trends

[Downloaded from taxjournal.ir on 2026-11-13]

این شاخص از میانگین ساده پاسخ به این سؤال که «در ماه گذشته کدامیک از سه فعالیت ذیل را داشته اید» بدست آمده است:

۱. اهداء کمک نقدی به یک خیریه؛

۲. صرف وقت داوطلبانه و بدون توقع مزد برای یک سازمان؛

۳. کمک به یک فرد ناآشنا که نیاز به کمک داشته است.

بر اساس پاسخ‌های بدست آمده شاخص WGI و اطلاعات مربوط به هر یک از مؤلفه‌های آن در جداول مختلفی آورده شده است که نمونه ای از آن برای کشورهای با بهترین و بدترین عملکرد و کشور ایران در جدول شماره ۲ ملاحظه می‌شود.

۲-۲- انواع مؤسسات خیریه و ویژگی‌های آنها

مؤسسه خیریه، بنگاه و یا انجمن غیرانتفاعی عام‌المنفعه و غیرسیاسی است که از سوی افراد حقیقی یا حقوقی تأسیس شده و در زمینه ارائه خدمات اجتماعی به افراد، خانواده‌های نیازمند، زنان سرپرست خانوار، کودکان بی سرپرست و بد سرپرست ، آسیب دیدگان اجتماعی و ... فعالیت می‌کند.

این مؤسسات از نظر نوع خدمت به ۴ دسته ذیل تقسیم می‌شوند:

۱- مؤسسات و بنیادهای فرهنگی که صرفاً به فعالیت‌های عام‌المنفعه فرهنگی و هنری می‌پردازند؛

۲- مؤسسات خیریه حمایتی مالی که صرفاً در زمینه کمک‌های اقتصادی و مالی به نیازمندان فعالیت می‌کنند؛

۳- مؤسسات خیریه حمایتی اقتصادی- اجتماعی که علاوه بر تأمین نیازهای اقتصادی به توانمندسازی نیز توجه داشته و با ارائه آموزش‌های مناسب، مهارت‌آموزی،کاریابی و انواع خدمات مشاوره ای فنی و حقوقی فعالیت می‌کنند؛

۴- مجتمع‌های خیریه که تمامی انواع خدمات خیریه برای بخش‌های مختلف را ارائه می‌کنند.

مرکز پژوهش‌های مجلس، مؤسسات خیریه خصوصی کشور را در ۴ گروه ذیل طبقه‌بندی نموده است (مرکز پژوهش‌های مجلس (۱۳۸۶) ص ۳):

۱- مؤسسات خیریه موضوع بند ۱۳ ماده ۲۶ قانون تنظیم بخشی از مقررات دولت که بر مبنای اهداف سازمان بهزیستی کشور فعالیت می‌کنند؛

[Downloaded from taxjournal.ir on 2026-11-13]

۲- مؤسسات خیریه بهزیستی و درمانی موضوع ماده ۱۰ قانون تشکیل وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی مصوب ۱۳۶۴ و تبصره ۲ ماده ۱ قانون مربوط به مقررات امور پزشکی و داروئی و مواد خوراکی و آشامیدنی مصوب ۱۳۳۴؛

۳- مؤسسات خیریه موضوع آئین‌نامه اجرائی تأسیس و فعالیت سازمانهای غیردولتی مصوب ۱۳۸۴ هیئت وزیران؛

۴- صندوق‌های قرض‌الحسنه واقعی موضوع مصوبه ۱۳۸۳/۴/۲۷ شورای پول و اعتبار.

یک سازمان خیریه خصوصی دارای ویژگی‌های ذیل است:

۱- خصوصی بودن و به‌عبارتی غیردولتی بودن (NGO): به این معنی که دستگاههای دولتی در تأسیس و اداره آن دخالتی ندارند و یا بعبارت دیگر جزء زیرمجموعه‌های دولت بحساب نیامده و هیچ نوع وابستگی اعتباری، مالی، سازمانی به دولت ندارد. البته این سازمانها می‌توانند از کمک‌های مستقیم و غیرمستقیم دولت بهره‌مند شوند.

۲- استقلال: سازمانهای خیریه باید بتوانند مستقلاً و در یک زمینه خاص مربوط به امور عام‌المنفعه و خیرخواهانه به فعالیت پرداخته و در اداره امور داخلی خود از استقلال برخوردار باشند.

۳- شفافیت عملکرد مالی: وضعیت مالی یک سازمان خیریه شامل درآمدها وهزینه‌های آنست که باید روشن، شفاف و برای سایر اعضاء قابل دسترس باشد.

۴- غیرانتفاعی بودن: سازمان خیریه از نظر مالی خودگردان است و سود حاصل از فعالیتهای اقتصادی و درآمدزا به مؤسسان و اداره‌کنندگان آنها تعلق نمی‌گیرد بلکه در راستای اهداف و مأموریت‌های سازمان هزینه می‌شود، به عبارت دیگر کار در این سازمانها داوطلبانه است، این سازمانها می‌توانند از طریق حق عضویت اعضاء کمک‌های دولتی، افراد خیّر، سازمانهای بین‌المللی رسمی، ارائه خدمات و... اقدام به تأمین منابع مالی خود کنند. این کمکها نباید به گونه ای باشد که سازمانها را به منابع کمک‌کننده وابسته کند وآنها را از اهداف وتعهدات اجتماعی‌شان دور سازد.

۵- داوطلبانه بودن: این سازمانها از سوی اعضای داوطلب تأسیس می‌شوند؛ تأسیس و اداره این سازمانها و مشارکت در فعالیت‌های آنان بر اساس اصل آزادی و اراده اشخاص است. اعضای هیأت مدیره از سوی داوطلبان انتخاب می‌شوند و فعالیتهای آنها به صورت داوطلبانه است.

۶- غیرسیاسی بودن: سازمانهای خیریه به احزاب و تشکل های سیاسی وابسته نبوده و نباید به فعالیتهای سیاسی اقدام کنند.

[Downloaded from taxjournal.ir on 2026-11-13]

هدف مؤسسات خیریه، خیرات، مبرات، جذب نذورات و عمل به نیات صاحبان نذر در خصوص فعالیت‌های خیریه است. موسسات خیریه در کشورهای غربی به عنوان «نهاد مالی» در تجهیز سرمایه برای حل مشکلات اجتماعی، نیز فعالیت دارند؛ در حالی که باوجود پشتوانه فرهنگی عمیق و انگیزه‌های قوی دینی، کشور ما نتوانسته است از ظرفیت‌ها و قابلیت‌های بالای این سیره نیکو به شکل کارآمد بهره مند شود.

۲-۳- حمایت‌های مالیاتی و نقش آن‌ها در امور خیریه

در حالی که افراد مختلف تحت تأثیر عوامل و انگیزه‌های متفاوت به کار خیر اقدام می‌کنند، این عوامل می‌تواند برای هر شخص حقیقی و یا حقوقی کمک‌کننده متفاوت باشد. این قبیل مشوق‌های مالیاتی برای کمک‌کنندگان، معمولاً به یکی از دو صورت اعتبار مالیاتی[1] و یا تخفیف مالیاتی[2] (و یا هردو) وجود دارد که به منظور ترویج امور خیریه[3] از آنها استفاده می‌شود. برای مؤسسات خیریه معافیت‌های خاصی نیز در نظر گرفته می‌شود.

الف- اعتبار مالیاتی

یکی از راههایی که انگیزه کمک به خیریه‌ها را تقویت می‌کند استفاده از اعتبار مالیاتی است. اعتبار مالیاتی معمولاً به این‌گونه است که درصدی از کمک‌های مؤدیان مالیاتی به خیریه‌ها از مالیات آنان می‌کاهد، به عنوان مثال و به فرض آنکه درآمد مشمول مالیاتِ مالیات دهنده ای برابر با ۳۵.۰۰۰ تومان و نرخ مالیات یک درصد باشد. در نتیجه بدهی مالیاتی فرد مزبور ۳۵۰ تومان خواهد شد. اگر قوانین مالیاتی ۵۰ درصد اعتبار مالیاتی برای کمک به سازمانهای غیرانتفاعی واجد شرایط، تعیین کرده باشد و فرد مزبور ۵۰۰ تومان کمک به یک نهاد خیریه داشته باشد، از یک اعتبار مالیاتی خیریه معادل ۲۵۰ تومان بهره‌مند خواهد شد.این مبلغ از بدهی مالیاتی ۳۵۰ تومانی مؤدی فوق کسر شده و بدهی مالیاتی فرد مزبور تنها معادل ۱۰۰ تومان خواهد بود.

1 - Tax Credit
2 - Tax Deduction
3 - Charitable Donations

[Downloaded from taxjournal.ir on 2026-11-13]

ب- تخفیف مالیاتی

راه حل دیگری که برای ایجاد انگیزه جهت کمک به مؤسسات خیریه در دنیای امروز معمول و متداول است، استفاده از تخفیف مالیاتی برای این منظور است. در این حالت عموماً میزان کمک از درآمد مشمول مالیات مؤدی کسر شده و به این ترتیب مالیات کمتری خواهد پرداخت.

تخفیف مالیاتی، درآمد مشمول مالیات قبل از محاسبه مالیات را کاهش می‌دهد. به عنوان مثال، فرض کنیم درآمد مشمول مالیاتِ مالیات دهنده ای قبل از تخفیف برابر۳۵.۰۰۰ تومان است. علاوه بر این مالیات‌دهنده مورد نظر معادل ۵۰۰ تومان به یک مؤسسه خیریه مشمول، کمک نموده باشد، این مبلغ از ۳۵.۰۰۰ تومان درآمد مشمول مالیات کسر و از باقیمانده یعنی از ۳۴.۵۰۰ تومان مالیات اخذ خواهد شد. اگر این مالیات‌دهنده مشمول نرخ مالیات ۲۰ درصد باشد، بدهی مالیاتی او معادل ۶،۹۰۰= (۲۰٪ * ۳۴،۵۰۰) تومان خواهد شد. اگر مالیات‌دهنده مذکور این کمک مالی را نداشت، بدهی مالیاتی او معادل ۷،۰۰۰ (۳۵،۰۰۰ تومان ضرب در نرخ مالیات ۲۰ درصد) خواهد شد. با اهدای ۵۰۰ تومان، مالیات‌دهنده مذکور یک صرفه‌جویی مالیاتی معادل ۱۰۰ تومان (تفاوت بین ۶.۹۰۰ و ۷،۰۰۰) را خواهد داشت.

ج- معافیت مالیاتی برای مؤسسه خیریه

یکی دیگر از راههای تشویق مؤسسات و بنگاههای خیریه آنست که درآمد حاصل از فعالیتهای اقتصادی و غیر اقتصادی مؤسسه خیریه به صورت کلی و یا جزئی از پرداخت مالیات بر درآمد معاف می‌شود. در برخی از کشورها این معافیت مدت‌دار و معمولاً برای مؤسسات خیریه تازه تأسیس بر قرار می‌شود.

۲-۴- حمایت‌های مالیاتی برای کمک‌های خیریه در کشورهای غربی

در کشورهای غربی بخش عمده کمک‌ها از طریق مؤسسات خیریه ثبت شده و دارای مجوز انجام می‌گیرد. مثلاً در انگلیس در سال ۲۰۱۱ بیش از ۱۶۰۰۰۰ بنگاه خیریه ثبت شده با درآمدی بیش از ۵۲ میلیارد لیره به انجام فعالیت‌های خیریه مشغول بوده اند. مثلاً در انگلیس در سال ۲۰۱۱ بیش از ۱۶۰۰۰۰ بنگاه خیریه ثبت شده با درآمدی بیش از ۵۲ میلیارد لیره به انجام فعالیت‌های خیریه مشغول بوده اند(www.charity-commission.gov.uk). در کانادا تعداد ۱۶۱۷۲۷ بنگاه خیریه ثبت شده وجود داشته است. نکته مهم در خصوص بنگاههای خیریه کشورهای غربی فعالیت شفاف، کنترل

[Downloaded from taxjournal.ir on 2026-11-13]

شده و گزارش مستمر فعالیتها برای عموم است، مثلاً CRA[1] که یک نهاد دولتی است اطلاعات به روز، در خصوص بنگاههای خیریه ثبت شده ای که می‌توانند رسید مورد قبول ادارات مالیاتی صادر نمایند را در سایت خود برای استفاده عموم منتشر می‌کند. این اطلاعات در خصوص وضعیت مالی این خیریه‌ها مشتمل بر دارائی‌ها، بدهی‌ها، صورتحساب‌های درآمد، هزینه و ترازنامه و نحوه ارتباط با آنها می‌باشد(www.cra.ore.ge.ca).

بر اساس قوانین کانادا برای مبالغ بیش از ۲۰۰ دلار، اهداء کننده می‌تواند تا ۵ سال از معافیت مالیاتی خود استفاده نماید. در این قبیل موارد رسیدهای مالیاتی اعضاء یک خانواده برای دیگر اعضاء خانواده نیز دارای اعتبار است. در کشورهای غربی یک سازمان غیرانتفاعی می‌تواند سودآور هم باشد ولی این سود نمی‌تواند بین اعضاء توزیع شود بلکه باید به منظور نیل به اهداف سازمان مصرف شود.

۲-۵- حمایت‌های مالیاتی برای کمک به امور خیریه در اسلام وکشورهای اسلامی

نظر به اینکه از یک طرف مالیات‌های اسلامی عموماً ماهیت حمایتی دارند و از طرف دیگر اصل تکافل همگانی نیز حمایت از نیازمندان را به سطح عموم جامعه گسترش می‌دهد، تقریباً تمام پرداخت-های مالی اسلام اعم از خمس، زکات، موقوفات، صدقات و انفاقات مصارف خیریه ای دارند و از این جهت حمایت‌های مالیاتی اسلام برای کمک به امور خیریه تنها به نوعی تخفیف، اعتبار و یا حداکثر معافیت مالیاتی محدود نمی‌شود. با دقت در مصارف پرداخت‌های اسلامی بویژه زکات، جنبه حمایتی آنها به وضوح محسوس است. بویژه اصطلاح « فی سبیل الله» در آیه زکات (آیه ۶۰ سوره توبه) که بر اساس فقه شیعه به هر عمل خیری قابل اطلاق است.[2] مضافاً آنکه چون مالیاتهای اسلامی جنبه عبادی دارند و باید به قصد قربت انجام گیرند از این جهت نیز حمایت از امور خیریه کاملاً محسوس و ملموس است.

البته زکات در همه کشورهای اسلامی جنبه قانونی و الزامی دولتی ندارد و تنها در ۵ کشور اسلامی چون پاکستان، عربستان، سودان، یمن و مالزی، حالت قانونی و اجباری به خود گرفته است، در حالی که در بقیه کشورهای اسلامی زکات جنبه دولتی نداشته و مستقیماً از طرف افراد در امور خیریه تعیین شده به مصرف می‌رسد. در اکثر قریب به اتفاق کشورهای اسلامی علاوه بر مالیات‌های ثابت خمس و

1 - Canadian Review Agency

۲- برای توضیح بیشتر در این خصوص می‌توان به مقالات تخصصی در این رابطه از جمله مقاله گیلک حکیم آبادی(۱۳۸۷) مراجعه نمود.

[Downloaded from taxjournal.ir on 2026-11-13]

زکات برای اداره امور جامعه از مالیاتهای متعارف نیز استفاده می‌شود که در خصوص این قبیل مالیاتها از همان شیوه‌های مرسوم برای ترویج امور خیریه استفاده می‌شود.

۲-۶- حمایت‌های مالیاتی در خصوص کمک به امور خیریه بر اساس قوانین ایران

بر اساس بند (ط) از ماده ۱۲۹ قانون مالیاتهای مستقیم کمک‌ها و هدایای دریافتی نقدی و غیرنقدی مؤسسات خیریه و عام‌المنفعه که به ثبت رسیده اند مشروط بر آنکه به موجب اساسنامه آن‌ها صرف امور مذکور در بند (ح) این ماده شود و سازمان امور مالیاتی کشور بر درآمد و هزینه آن‌ها نظارت کند از پرداخت مالیات معاف است.

در بند (ح) مذکور در فوق نیز آمده است که آن قسمت از درآمد موقوفات که طبق موازین شرعی به مصرف اموری از قبیل تبلیغات اسلامی، تحقیقات فرهنگی، علمی، دینی، فنی، اختراعات و اکتشافات، تعلیم و تربیت، بهداشت و درمان، بناء و تعمیر و نگه‌داری مساجد و مصلاها و حوزه‌های علمیه و مدارس علوم اسلامی و مدارس و دانشگاههای دولتی، مراسم تعزیه و اطعام، تعمیر آثار باستانی، امور عمرانی و آبادانی، هزینه یا وام تحصیلی دانش آموزان و دانشجویان، کمک به مستضعفان و آسیب دیدگان حوادث ناشی از سیل، زلزله، آتش‌سوزی، جنگ و حوادث غیرمترقبه دیگر برسد مشروط بر اینکه درآمدها و هزینه‌های مزبور به تأیید سازمان اوقاف و امور خیریه رسیده باشد از پرداخت مالیات معاف است.

علاوه بر مورد فوق بر اساس ماده ۳۷ قانون امور گمرکی مصوب ۱۳۵۰ علاوه بر فعالیت‌های مذکور در جدول تعرفه پیوست این قانون و معافیت‌های دیگری که به موجب قوانین خاص یا بر طبق قراردادهای مصوب مجلس برقرار شده در مواد (بند ۹ و ۱۰) زیر نیز کالاهای وارده از پرداخت حقوق گمرکی و سود بازرگانی و عوارض معاف است ولی هزینه گمرکی باید پرداخت شود.

بند ۹- هدایائی که از طرف دولت‌ها، اشخاص و مؤسسات خارجی به دولت، شهرداریها، دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی و مراکز تحقیقاتی، مؤسسات خیریه و عام المنفعه، حوزه های علمیه، بقاع متبرکه، نهادهای انقلابی و سازمانهای رهایی بخش داده می‌شود به شرط غیرتجاری بودن اعم از کلی یا جزئی؛

بند ۱۰- دارو و لوازم طبی مورد احتیاج درمانی و بهداشتی، مؤسسات خیریه و عام‌المنفعه با گواهی وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی. ضمناً در تبصره ای گفته شده است که مؤسسات خیریه و

[Downloaded from taxjournal.ir on 2026-11-13]

عام‌المنفعه مشمول بندهای ۹ و ۱۰ به پیشنهاد وزیر امور اقتصاد و دارائی و تصویب هیئت وزیران تعیین و اعلام خواهد شد.

لازم به ذکر است که بر اساس تبصره ۱ ماده ۲۲ لایحه اجرای سیاست های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی و واگذاری فعالیتها و بنگاههای دولتی به بخش غیردولتی، دولت مجاز است حقوق انحصاری و امتیازات ویژه از جمله معافیت‌های مالیاتی و حقوق و عوارض گمرکی که به موجب قانون، آئین‌نامه و یا دستورالعمل و یا هر وسیله دیگر در اختیار مؤسسات، سازمانها، شرکتهای دو لتی، نهادهای عمومی غیردولتی، شهرداریها، مؤسسات خیریه و یا هر گروه خاصی قرار گرفته است را لغو نماید.

۲-۷- حمایت‌های مالیاتی و بیمه‌های تکافلی

بیمه تکافلی نوعی از بیمه است که اخیراً در کشورهای اسلامی رواج یافته و حمایت‌های مالیاتی می‌تواند به ایجاد رشد و تقویت این نهاد اسلامی کمک نماید.

بحث تکافل عام و یا همکاری عمومی در اقتصاد اسلامی هم از منظر تئوری و هم از منظر تجربی سابقه بسیار طولانی دارد. مرحوم شهید محمد باقر صدر ساختمان عمومی اقتصاد اسلامی را متشکل از سه رکن عدالت اجتماعی؛ آزادی در کادر محدود؛ و مالکیت مختلط می‌داند که عدالت اجتماعی مورد نظر اسلام را بر مبنای تکافل عام توجیه و تبیین می‌کند.

در واقع بیمه تکافلی نوعی قرارداد و یا پیمانی است که بر اساس آن عده ای متعهد می‌شوند در صورت بروز مشکل مالی برای هر یک از اعضاء به یاری او شتافته و مشکل مالی او را برطرف نمایند. در واقع حق بیمه در بیمه تکافلی یک پرداخت بر مبنای تبرع (برای رضای خدا و بدون انتظار پاداش) در نظر گرفته می‌شود.

کمک‌های خیریه معمولاً به دو صورت انجام می‌شود. گاه ممکن است توسط افراد به صورت خصوصی و غیرمنسجم انجام گیرد و گاه با تشکیل یک مؤسسه خیریه به صورت قانونمند و هدفمند از این کمک‌ها استفاده شود.

حمایت‌های مالیاتی نیز در دو حالت قابل اعمال است. در حالت غیرمنسجم برای اشخاص حقیقی و حقوقی کمک‌کننده تخفیفات، اعتبارات و یا معافیت‌های مالیاتی در نظر گرفته می‌شود. در حالتی که مؤسسات و بنیادهای خیریه رسمی ثبت شده وجود دارد معافیت‌ها برای مؤدیان حقیقی و حقوقی مالیاتی که می‌خواهند از امتیاز مالیاتی برخوردار شوند منوط به داشتن رسید از چنین مؤسسات خیریه رسمی است. نظر به اینکه وجود چنین مؤسساتی کنترل و نظارت دولت بر کمک‌های خیریه را تسهیل

[Downloaded from taxjournal.ir on 2026-11-13]

می‌کند برای این قبیل مؤسسات نیز امتیازات و معافیت‌هایی در نظر گرفته می‌شود. در قسمت بعدی مبانی نظری اقتصاد بیمه و اقتصاد حمایت‌های مالیاتی مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد.

۳- مبانی نظری اقتصاد بیمه و اقتصاد حمایت‌های مالیاتی

یکی از فروض اساسی بازار رقابت کامل این است که عرضه کننده و تقاضا کننده از قیمت بازار و خصوصیات کالاهای مورد مبادله و شرایط بازار اطلاع کامل دارند.

آکرلوف (۱۹۷۰)[1] شرایطی را مورد بررسی قرار می‌دهد که به علت انتخاب نادرست بازار شکل نمی‌گیرد. عنوان مقاله اصلی وی « بازار لیمو: کیفیت، عدم اطمینان و مکانیسم بازار» است. در این مقاله منظور از بازار لیمو، بازار خودروهای دست دومی است که همواره اطلاعات خریدار و فروشنده یکسان نیست و یا به عبارت دیگر عدم تقارن اطلاعات وجود دارد؛ به این ترتیب که فروشنده خودرو دست دوم بهتر از خریدار می‌داند که عیوب خودرو در معرض فروش چیست در حالی که خریدار به آسانی نمی‌تواند به این اطلاعات دست یابد و برای این منظور باید هزینه کند، مثلاً خودرو را به مکانیک ماهر و قابل اعتمادی نشان دهد تا احتمالاً از نقائص آن اطلاع یابد.

بعد از مقاله آکرلوف انتخاب نامساعد همواره به عنوان یکی از علل اساسی شکست بازار شناخته شد و بازار فروش کالاهای دست دوم بخاطر آنکه برخی از طرف‌های معامله دسترسی به اطلاعات بهتر و بیشتری دارد دچار ناکارآمدی است(لوین،۲۰۰۱).[2]

آکرلوف در مقاله خود به این مطلب اشاره دارد که عدم تقارن اطلاعات ممکن است موجب انتخاب نامناسب در بازار شود، مثلاً بعلت اطلاعات ناقص، وام‌دهندگان به کسانی وام بدهند که برنامه روشنی برای پرداخت اقساط وام خود نداشته باشند و یا فروشندگان با تبلیغات نادرست، اتوموبیل‌های بی‌کیفیت خود را به خریدان بی اطلاع و یا کم اطلاع فروخته و موجب ضرر و زیان آنها شوند.

آکرلوف اولین تحلیل رسمی از بازارهایی را که با اطلاعات نامتقارن و انتخاب نامساعد مواجه هستند معرفی نموده و با یک تحلیل علمی نشان می‌دهد که مشکل اطلاعاتی ممکن است موجب توقف کامل بازار گشته و یا بصورت انقباضی بازار را به انتخاب نامناسب محصولات با کیفیت اندک سوق دهد.

1- Akerlof, G. (1970)
2- Levin, J (2001)

[Downloaded from taxjournal.ir on 2026-11-13]

اسپنس (۱۹۷۳)[1] در مقاله ای با عنوان علامت‌دهی بازار کار به این نکته اشاره دارد که علامت‌دهی به نتیجه مثبت نمی‌رسد مگر آنکه هزینه‌ها بصورت مشخص میان فرستندگان علامت مثلاً متقاضیان شغل متفاوت باشد.

بر اساس استیگلیتز (۱۹۸۹) و (۲۰۰۲) [2] طرفی که اطلاعات کمتری دارد می‌تواند با غربالگری اطلاعات، وضعیت خود را بهبود بخشد. به عبارت دیگر شرکتهای بیمه می‌توانند با ارائه بیمه‌نامه‌های متفاوت که در آنها حق بیمه به تناسب کسورات خسارت بیمه کاهش می‌یابد، مشتریان خود را از نظر خطرپذیری به چند دسته تقسیم کند. استیگلیتز راههایی را برای برخورد با معضل اطلاعات برای شرکتهای بیمه بویژه در رابطه با اطلاع از میزان ریسک‌پذیری مشتریان پیشنهاد می‌دهد.

این بحث با عنوان نظریه اطلاعات نامتقارن[3] بخشی از مباحثی است که امروزه تحت عنوان اقتصاد اطلاعات[4] نیز از آن یاد می‌شود. نکته اصلی اقتصاد اطلاعات آنست که در بازارهائی همچون بازار اعتبارات، بازار بیمه، و یا بین مالیات‌دهنده (مؤدی) و مالیات‌گیرنده (دولت)، اطلاعات بصورت نامتقارن و یا به عبارتی دیگر غیریکنواخت و ناهماهنگ توزیع می‌شود و کسب اطلاعات هم، به آسانی و با هزینه اندک عموماً قابل حصول نیست بنابراین یک طرف می‌تواند به زیان طرف دیگر سود ببرد و از کارایی بازار بکاهد.

عدم تقارن و تناسب اطلاعات (Moral Hazard) یا آنچه در زبان فارسی به مخاطره اخلاقی و یا کژ منشی معروف شده جلوه دیگری از همین بحث است. ارو(۱۹۶۳)[5] به تأثیر معاهدات، قراردادها و توافقات طرفین یک معامله یا توافقنامه بر طرف غالب و نسبتاً مطلع اشاره نموده و این امر را موجب پیدایش اصول و آداب حاکم بر روابط کارگر و کارفرما [6] می‌داند. رابطه و حالتی که یک طرف معامله (بیمه گر) وارد قراردادی با طرف دیگر(بیمه گذار) می‌شودکه در آن بیمه‌گر قادر به مشاهده و نظارت براعمال بیمه‌گذار نیست. اصطلاح آسیب اخلاقی یا مخاطره اخلاقی را از آن جهت به کار می‌برند که چون اعمال و تصمیمات بیمه‌گذار بر اساس منافع

1 - Spence, M.(1973)
2 - Stiglitz, J. (2002) 92, No. 3
3 - Assymetric Information
4 - Economics of Information
5 - Arow K. (1963)
6 - Principal-Agent

[Downloaded from taxjournal.ir on 2026-11-13]

خصوصی او استوار و با منافع بیمه‌گر سازگار نیست، احتمال اتخاذ تصمیماتی که از نظر اخلاقی مناسب نیست وجود دارد.

این مشکلات در رابطه با حمایت‌های مالیاتی از کمک‌های خیریه نیز صادق است؛ قانون مالیات، حمایت‌هایی به صورت تخفیف و یا اعتبار برای این قبیل کمک‌ها در نظر می‌گیرد، ولی همواره این احتمال هست که ارقام مذکور واقعاً در موارد خیر پیش‌بینی شده به مصرف نرسد. به هر حال مخاطرات اخلاقی و انتخاب‌های نادرست از علل عمده گریز از پرداخت مالیات اند، ولی بنظر می‌رسد که از منظر تئوری و در مقایسه بین بیمه متعارف و بیمه اسلامی، اشکالات بر شمرده شده برای بیمه‌های متعارف، در خصوص بیمه‌های تکافلی مصداق نداشته باشد. برای توضیح این مطلب لازم است که ابتدا بیمه‌های تکافلی و نحوه کار آن مورد مطالعه و بررسی قرار گیرد.

۴- بیمه‌های تکافلی و سابقه آن در کشورهای اسلامی

۴-۱- مفهوم تکافل

تکافل کلمه‌ای است که از فعل عربی «کفل» گرفته شده و مبتنی بر اصل اسلامی تعاون وبه معنی «کمک متقابل و میان گروهی» است.

تکافل اجتماعی، پیمان و عهد ضمنی میان همهٔ افراد یک جامعه و یا گروهی از آنها است که به موجب آن افراد عضو ملزم به مشارکت در خدمت به منافع مادی و معنوی مشترک می‌شوند. این همکاری و تکافل می‌تواند در بخش‌های مختلف به صورت تکافل سیاسی، تکافل اقتصادی، تکافل دفاعی، تکافل علمی، تکافل اخلاقی، تکافل عبادی و ... بروز و ظهور نماید (حاج حسینی ۱۳۸۸).

مثلاً آیسسکو در یکی از گزارش‌های خود تکافل فرهنگی را این گونه معرفی می‌کند: «تکافل و همکاری فرهنگی در کل به این معناست که هر فرد توانمندی، سهم خود از مسئولیت در پشتیبانی از کار فرهنگی اسلامی در کشورهای مسلمان دیگر را بر دوش گیرد، شخص ثروتمند با پول خود مشارکت کند، فردی که توانایی ذهنی و علمی دارد با علمش یاری رساند و کسی که مهارتی دارد با مهارتش مشارکت کند و به این صورت همه و همه در حمایت از بنیادهای فرهنگ اسلامی در برابر خطراتی که با آن دست به گریبان است، همت گمارند و به تنوع و گوناگونی آن احترام بگذارند و فعالیتهایش را تقویت کنند» (کمیسیون ملی آیسسکو ۱۳۸۶).

[Downloaded from taxjournal.ir on 2026-11-13]

بکارگیری این واژه برای بیمه از آن جهت است که عده ای از افراد که هر یک به تنهایی در معرض ضرر و زیان غیرقابل پیش‌بینی هستند بصورت مشترک تعهد می‌کنند که هرگاه خسارتی برای هریک از اعضاء گروه اتفاق افتاد آن خسارت در بین کلیه گروه تقسیم گردد. این نوع بیمه با بیمه‌های مرسوم(بیمه‌های بازرگانی رایج) از نظر جبران زیانهای مالی مشابهت زیادی دارد. در واقع بیمه تکافلی رایج امروز نیز یک تعاون نظام یافته است، در این کار تعاونی، وظیفه بیمه‌گر آنست که ریسک‌ها را طبقه بندی نموده، صاحبان ریسک‌های یکنواخت را دور هم جمع و یک صندوق تعاون تشکیل دهد، از همه حق عضویت و یا به عبارتی حق بیمه دریافت کند و اگر برای یکی از اعضاء حادثه ناخوشایندی پیش آمد، آن را پوشش دهد. از این منظر، کار اصلی بیمه‌گر پرداخت خسارت نیست. بلکه بیمه‌گر به جای پرداخت خسارت، فروشنده تأمین است؛ یعنی به همه کسانی که در صندوق تعاون بیمه عضو شده اند، تأمین می فروشد تا آنها با آسودگی خیال به کسب و کار روزمره‌شان برسند. در این شیوه، پرداخت کنندگان حق بیمه نیز در انتظار خسارت نیستند، بلکه از مشارکت در یک کار جمعی تعاونی و پرداخت حق عضویت برای این اقدام خداپسندانه خوشحالند. در هر حال اگر برای عضوی اتفاق ناخوشایندی بوقوع پیوست، صندوق بیمه، خسارت آن شخص را جبران خواهد کرد.

چودری (۱۹۹۵) واژه تکافل را به معنای نوعی صندوق اجتماعی و اشتراکی می‌داند که مسؤلیت انفرادی را کاهش می‌دهد و آن چه را که ممکن است برای افراد کمرشکن باشد، حد اقل می‌کند.« به عبارت دیگر ساده‌ترین و عمومی‌ترین مفهوم بیمه، دور هم جمع کردن گروهی از افراد است که هریک به تنهایی در معرض زیان و ضرر قرار دارند و بروز حادثه نیز غیرقابل پیش‌بینی است. وقتی خسارتی برای هریک از افراد اتفاق بیفتد، آن خسارت در کل گروه توزیع خواهد شد. هدف اساسی بیمه تحت پوشش قرار دادن ریسک بالقوه ای است که ممکن است به خسارت مادی منجر شود»[1].

استفاده از واژه تکافل برای بیمه از آن جهت است که برخی از محققان و فقهای اسلامی بویژه فقهای اهل سنت، بیمه متعارف را بدلیل وجود عناصر غرر(عدم اطمینان و جهل) و میسر (قمار) و ربا، اسلامی ندانسته و خواسته اند با استفاده از این مفهوم کارکردهای بیمه متعارف را با استفاده از نهاد اخلاقی تعاون که همه مکاتب اسلامی با اصول آن موافقت دارند تحقق بخشند(معصوم بالله[2]،۲۰۰۲).

1- Chaudhry, Mohamed Sadiq (1995)
2 - Masum Billah(2002)

[Downloaded from taxjournal.ir on 2026-11-13]

گرچه دلایل مطرح شده در خصوص غیرشرعی بودن بیمه متعارف بویژه اشکالات سه گانه غرری بودن، قماری بودن و ربوی بودن بیمه بدلایل متعدد قابل پذیرش نیست ولی به هرحال آن چه می-توان به جرأت ادعا نمود آنست که بیمه بر مبنای تکافل و به شرحی که خواهد آمد مطمئناً از سه ایراد یاد شده مبرا بوده و به عنوان یک نهاد اخلاقی مورد قبول علمای اسلامی اعم از شیعه و سنی می-تواند به عنوان یک الگوی موفق مطرح باشد.

۴-۲- تاریخچه تکافل

در تاریخ اسلام نیز موارد متعددی از تعاون و کمک به نیازمندان و ستمدیدگان و تلاش در جهت رفع مشکلات آنها ملاحظه می‌شود. یکی از مواردی که پیامبر اسلام قبل از رسالت در آن شرکت و بعد از رسالت از آن با شکوه و عظمت یاد کرد پیمان حلف الفضول است.[۱] حلف الفضول – اتحاد و پیمانی بود که امنیت شغلی و احقاق حق مظلوم را در محدوده مکه برای کسانی که وارد آن می‌شدند بر عهده می‌گرفت و جریانی که موجب بسته شدن پیمان حلف الفضول شد بدین شرح است :

یکی دیگر از موضوعاتی که با بحث بیمه ارتباط پیدا می‌کند بحث «ضمان جریره» است. ضمان جریره نوعی قرارداد است که قبل از اسلام در بین اعراب آن زمان رواج داشته و اسلام نیز آنرا تأیید نموده است. بعدها این موضوع یکی از عناوین فقهی شده است. مطهری(۱۳۶۴) معتقد است که «ضمان جریره خیلی نزدیک به بیمه است. اصولاً می‌توان گفت که ضمان جریره خود نوعی از بیمه است، یک نوع بیمه و قرارداد که اسلام هم آنرا امضاء کرده و آن اینکه دو نفر با یکدیگر عقدی برقرار می‌کنند که اگر احیاناً من از روی اشتباه خسارتی بر کسی وارد کردم ، دیه آن را تو بپردازی ، حالا یا تمامش را یا نصفش را، و اگر تو جنایتی را نه از روی عمد بلکه از روی خطا انجام دادی و باید دیه بپردازی ، آن خسارت تو را یا نصف آن را من بپردازم . این دیگر خیلی نزدیک به بیمه می‌شود . اصلاً صد درصد بیمه است. به جهت اینکه این دیگر یک امر قراردادی است. دو نفر با یکدیگر قرارداد می‌بندند در صورتی که یکی از آنها خسارتی بر شخص ثالثی وارد کرد، آن خسارت را دیگری بپردازد

۱- پیامبر اسلام (ص) در مورد حلف الفضول فرمود : « لقد شهدتُ حلفاً فی دار عبدالله بن جدعان لو دُعیتُ الی مثله لا جَبْتُ و مازاده الاسلام الا تشدیداً « در سرای عبدالله بن جدعان در پیمانی حضور یافتم اگر در اسلام هم به مانند آن دعوت شوم اجابت می‌کنم و اسلام جز استحکام چیزی بر آن نیافزوده است (آیتی ، محمدابراهیم ، تاریخ پیامبر اسلام ص ۱۴۱).

[Downloaded from taxjournal.ir on 2026-11-13]

یا دیگری در این خسارت شریک بشود، هر جور که قرارداد کنند» [۱]. بنابراین بحث بیمه در اسلام علیرغم سابقه طولانی آن، با بیمه‌های امروزی وجوه تشابه و تفاوتی دارد که ورود به آن خارج از موضوع مقاله فعلی است. در این قسمت تنها به ذکر تفاوت‌های اساسی بیمه متعارف و بیمه تکافلی پرداخته می‌شود.

۴-۳- تفاوتهای بیمه متعارف و بیمه تکافل

۱- در بیمه متعارف شرکت بیمه در قبال دریافت مبلغی بعنوان حق بیمه بر اساس پیش‌بینی و محاسبه احتمالی مبلغ مورد ادعای بیمه گذار به هنگام مواجهه با خطر و هم چنین در نظر گرفتن مبلغی بعنوان سود برای بیمه‌گر قرارداد بیمه را منعقد می‌نماید.

۲- در بیمه تکافل، اساس کمک متقابل و تبرع داوطلبانه است. تکافل شباهت فراوانی به بیمه‌های تعاونی متعارف دارد که مشارکت کنندگان منابع خود را روی هم گذاشته تا مخاطرات یکدیگر را تضمین کنند.

۳- بیمه متعارف بر اساس سود استوار است و احکام شرعی در آن جایی ندارد در حالی که در بیمه تکافل سازگاری با شرع، اساس کار است به عبارت دیگر بیمه متعارف بر مبنای اهداف سودمدارانه و به حداکثر رساندن سود سهامداران است ، در مقابل تکافل بیشتر بر مبنای رفاه و تأمین اجتماعی جامعه استوار است.

۴- در تکافل‌های امروزی، معمولاً هیئتی برای انطباق فعالیت‌ها با موازین شرعی وجود دارد در حالی که در بیمه‌های متعارف وجود چنین هیئتی موضوعیت ندارد.

۵- در بیمه متعارف، هزینه‌های اداری و کارمزد بیمه‌گر از محل حق بیمه‌ها تأمین می‌شود در حالی که در بیمه‌های تکافلی الزاماً این گونه نیست.

۶- در بیمه متعارف نوع قراردادها، قرارداد خرید و فروش است؛ یعنی مشتریان همان بیمه‌گذاران هستند که به شرکت بیمه حق بیمه می‌پردازند و در مقابل محافظت در برابر خطرات را خواهانند. درحالی که در بیمه تکافل که نوعی توافق مشترک بین شرکت کنندگان است مبلغ ثابتی به صندوق

۱- مطهری، مرتضی(۱۳۶۴) ص ۳۲۳.

[Downloaded from taxjournal.ir on 2026-11-13]

مشترک پرداخت می‌شود و عامل تکافل فقط به عنوان مدیر صندوق عمل می‌کند. قراردادها نیز حالت هبه، مضاربه، وکالت و وقف پیدا می‌کند.

بنظر می‌رسد علاوه بر تفاوتهای مذکور بین بیمه متعارف و بیمه اسلامی یک تفاوت اساسی بین این دو وجود دارد. در بیمه تکافلی بحث تبرع و تعاون در یک امر نیک و خداپسندانه اساس کار است. در شرایطی که عده ای با هدف کسب رضای الهی و به منظور مشارکت و تعاون جمعی قصد انجام امری را دارند، از یک طرف گروه مشارکت کننده بدلیل وجوه اشتراکی که موجب جمع شدن آنها شده از وضعیت یکدیگر اطلاعات بیشتر و کاملتری دارند؛ ثانیاً چون سود و زیان حاصل از این مشارکت تعاونی برای همه است نظارت و کنترل دقیق‌تری نسبت به اعمال شرایط قرار داد انجام خواهند داد؛ و ثالثاً چون هدف اصلی تبرع و کسب رضای خداست تقلب، خلاف و دروغ که موجبات اصلی انتخاب نادرست و مخاطرات اخلاقی است علی القاعده نباید صورت گیرد.

۴-۴- الگوهای تکافل

امروزه مشهورترین الگوهای رایج تکافل عبارتند از: الگوی عاملیت بر مبنای وکالت، الگوی عاملیت بر مبنای مضاربه، الگوی مختلط ترکیبی از وکالت و مضاربه و الگوی مبتنی بر وقف که در این قسمت به توضیح مختصر هر یک می پردازیم:

الف- الگوی وکالت

در الگوی وکالت شرکت بیمه تنها به عنوان عامل اجرائی بیمه‌گذاران عمل می‌کند. به عبارت دیگر در قبال دریافت دستمزد معینی باید نسبت به سرمایه‌گذاری مناسب وجوه تکافلی و اداره امور تکافل اقدام نماید. عامل اجرائی در سود و زیان حاصل از فعالیت‌های بیمه‌گری مشارکت ندارد و اگر صندوق تکافل دچار کسری شد عامل اجرائی باید یک وام بدون بهره به صورت قرض‌الحسنه تدارک دیده و ضمن برنامه‌ریزی لازم بازپرداخت وام را از محل مازادهای آتی صندوق تأمین نماید.

ب- الگوی مضاربه

بر خلاف الگوی وکالت، در الگوی مضاربه عامل اجرائی یک نسبت از قبل تعیین شده از مازادهای حاصل از صندوق بیمه‌گذاران و سودهای بدست آمده از فعالیت‌های سرمایه‌گذاری را دریافت می‌کند. مانند الگوی وکالت عامل اجرائی باید در صورت بروز کسری از طریق تدارک وام قرض الحسنه و بازپرداخت آن از محل درآمدهای آتی اقدام کند.

[Downloaded from taxjournal.ir on 2026-11-13]

ج- الگوی مختلط

الگوی مختلط ترکیبی از از الگوهای وکالت و مضاربه است. عامل اجرائی یک سهم تناسبی ثابت از سهم‌های پرداختی توسط بیمه‌گذاران بعلاوه سهمی از سود بدست آمده از فعالیت‌های سرمایه‌گذاری را دریافت می‌کند. برخی از تنظیم کنندگان امور مالی و سازمانهای بین المللی همچون سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی الگوی مختلط را توصیه می‌کنند. زیرا این الگو نقاط قوت الگوهای وکالت و مضاربه را دارد. بکارگیری الگوی مضاربه در فعالیتهای سرمایه گذاری به کاهش مشکلات بین صاحب سرمایه و عامل کمک می‌کند در حالی که الگوی وکالت به عامل اجازه می‌دهد که هزینه‌های اداری بیمه‌گری را کاهش دهد.

د- الگوی وکالت وقف

در این الگو عامل اجرائی ابتدا یک کمک اولیه به صندوق وقف می‌کند. بیمه‌گذاران نیز کمک‌های بیشتری به صندوق می‌نمایند تا برای تصفیه خسارات، مورد استفاده قرار گیرد. عامل اجرایی در واقع به عنوان وکیل بیمه‌گذاران برای انجام امور وقف اقدام می‌کند و حقوق ثابت دریافت می‌دارد. بیمه-گذاران بعد از پرداخت خسارات و حق‌الزحمه عوامل اجرائی، وجوهی را که در صندوق باقی بماند دریافت خواهند کرد.

همانطور که گفته شد، به عامل تکافل که می‌تواند خود یک شرکت مستقل باشد (مثلاً یک شرکت سهامی)، یک دستمزد ثابت بصورت حق‌الوکاله و یا دستمزد مبتنی بر عملکرد بصورت مضاربه و یا ترکیبی از هر دو پرداخت می‌شود. اگر در پرداخت خسارت کسری بوجود آید عامل تکافل نمی‌تواند آنرا مستقیماً جبران نماید بلکه باید از طریق تدارک یک وام قرض‌الحسنه و بازپرداخت آن از طریق مازادهای آتی صندوق اقدام نماید. محصولات تکافل را می‌توانند مؤسسات مالی متعارف نیز با ایجاد باجه‌های اسلامی عرضه نمایند.

۴-۶- بیمه تکافل در برخی از کشورهای اسلامی

شرکت بیمه اسلامی سودان[1] اولین شرکت بیمه تکافل است که در سال ۱۹۷۹ در سودان اجازه فعالیت گرفت(کوان، ۲۰۰۷) و تا سال ۲۰۰۷، بیش از ۱۵۰ شرکت بیمه تکافل در این کشور مشغول فعالیت شدند. براساس اطلاعات مذکور حدود ۱/۷ میلیارد دلار حق بیمه تکافل در سال ۲۰۰۷ به ثبت رسیده

1 - Islamic Insurance Company of Sudan

[Downloaded from taxjournal.ir on 2026-11-13]

است. گرچه در اندازه دقیق بازار تکافل اختلاف نظر وجود دارد ولی در رشد سریع آن هیچ‌گونه اختلاف نظری وجود ندارد. در سال ۲۰۰۷ حجم حق بیمه تکافل در بازارهای نوظهور تقریباً ۲۶ درصد رشد داشته است(سیگما، ۲۰۰۸: ۲۵). در این قسمت به ارائه تجارب در زمینه بیمه تکافل در چند کشور اسلامی می‌پردازیم:

الف- مالزی

در سال ۲۰۰۷ حق بیمه صادر شده (شامل تکافل) در مالزی حدود ۹/۲ میلیارد دلار امریکا تخمین زده شد(سیگما، ۲۰۰۸: ۲۶) گرچه میزان کل حق بیمه تکافل درصد زیادی از کل بازار را تشکیل نمی-دهد ولی اندازه کوچک بازار می‌تواند نشانگر این مطلب باشد که تکافل در مراحل اولیه توسعه قرار داشته و قابلیت‌های خوبی برای رشد دارد. همانند بازار بیمه متعارف، عاملان تکافل در مالزی انواع مختلف رشته‌های بیمه را ارائه می‌دهند. تکافل وسایل نقلیه موتوری و تکافل آتش سوزی پرطرفدارترین رشته‌های این بخش بیمه‌ای هستند که با روند مشاهده شده در بازار بیمه مرسوم بسیار مشابهت دارد.

بازار بیمه تکافل در مالزی محدودیتی از نظر انتخاب مدل تکافل ندارد. در ابتدا بازار مالزی بیشتر از مدل مضاربه و در سال ۲۰۰۷ بیشتر از مدل وکالت استفاده می‌کرده است. در مقایسه با سایر کشورهای اسلامی، آگاهی در خصوص محصولات بیمه‌ای در مالزی نسبتاً بالا است. از آنجا که اکثریت مردم مالزی مسلمانند و به این دلیل که میزان مازادِ حاصل از صندوق به مشارکت‌کنندگان بر می‌گردد، مبادرت به خرید محصولات تکافلی می‌کنند. در بازار مالزی محصولات تکافلی توانسته اند برخی از افراد غیرمسلمان را نیز جذب کنند(سیگما، ۲۰۰۸: ۲۷).

ب - اندونزی

در اندونزی شرکتهای بیمه می‌توانند به یکی از اشکال سه‌گانه زیر فعالیت نمایند:

- شرکتهای دولتی
- شرکتهای با مسئولیت محدود
- شرکتهای تعاونی

[Downloaded from taxjournal.ir on 2026-11-13]

شرکتهای تکافلی سازگار با شریعت عموماً تحت عنوان شرکتهای تعاونی طبقه بندی می‌شوند. دولت اندونزی در زمینه توسعه تکافل بی‌طرف باقیمانده و عاملان تکافل باید همانند شرکتهای بیمه مرسوم بر مبنای رژیم سرمایه‌ای مبتنی بر ریسک فعالیت نمایند.

شرکتهای بیمه متعارف نیز می‌توانند اقدام به فروش بیمه‌های تکافلی نمایند، مشروط بر اینکه حسابداری این نوع فعالیت‌ها از حسابداری بیمه‌های معمولی جدا شده و حداقل یک عضو هیئت مدیره دارای صلاحیت‌های لازم برای تضمین سازگاری تصمیمات با شریعت نیز باشد.

اندونزی با داشتن جمعیت بسیار زیاد دارای بازار بیمه وسیعی نیست و مدل‌های تکافلی بیشتر به صورت مضاربه یا وکالت است، گرچه قانوناً می‌توانند از مدلهای دیگر نیز برای ارائه محصولات خود استفاده نمایند. شرکتهای بیمه عموماً برای کاهش هزینه‌های عملیاتی خود از مدلهای ساده‌ای که برای مشتری به سادگی قابل فهم باشد استفاده می‌کنند. در اندونزی بانک تکافل نیز نفوذ نسبتاً زیادی پیدا نموده و در حال گسترش است. کارگزاران و نمایندگان به منظور فراهم کردن خدمات مستقیم و تعاملی با مشتریان محلی و مشتریان شرکتی دارای اهمیت فراوان هستند. بانک تکافل نیز دارای شبکه جا افتاده‌ای است که در ارائه محصولات تکافلی نقش دارد.

ج- عربستان

عربستان کشوری است که ظاهراً بر اساس مقررات اسلامی و بر اساس برداشت خاصی که از اسلام وجود دارد اداره می‌شود. در سال ۱۹۸۵ شورای فقه عربستان، اجازه فروش بیمه تعاونی را داد و بر این اساس و در سال بعد، شرکت ملی بیمه تعاونی‌ها[1] تأسیس شد. قانون نظارت بر بیمه‌های تعاونی در سال ۱۹۹۹ به تصویب رسید و بر اساس ماده ۱ این قانون یک شرکت بیمه تعاونی، برای گرفتن مجوز باید این شرایط را داشته باشد:

۱- به صورت شرکت تعاونی تأسیس شده باشد؛

۲- مازاد حاصل از عملیات بیمه‌گری باید بعد از درنظر گرفتن تمام الزامات حقوقی مربوط به ذخایر از سوی عاملان تکافل به سهامداران و اشخاص بیمه‌گذار انتقال یابد؛

۳- حداقل ۲۰ درصد از وجوه بیمه‌گذاران در اوراق قرضه دولتی و ۲۰ درصد در اوراقی که از طرف بانک‌های تحت نظارت دولت عربستان منتشر می‌شوند سرمایه‌گذاری شوند؛

1 - National Company for Cooperative Insurance= NCCI

[Downloaded from taxjournal.ir on 2026-11-13]

۴- شرکت‌های بیمه موجود برای ادامه فعالیت در بازار باید برای دریافت مجوز، در خواست ارائه کنند.

بر خلاف برخی از دولت‌های اسلامی دیگر که با قانون‌گذاری استفاده از مدلهای تکافلی را الزامی کرده اند دولت عربستان صریحاً استفاده از مدلهای تکافلی را الزامی نمی‌داند(ویلسون، ۲۰۰۷)[1].

شرکتهای تکافلی در عربستان اکثر رشته‌های بیمه را ارائه می‌دهند و مادام که الزامات قانونی مربوط به فعالیت در چارچوب بیمه تعاونی را رعایت کنند، در اجرای مدلهای مختلف تکافل آزادی عمل دارند. معمولاً از وکالت برای بیمه‌گری و از مضاربه برای فعالیت سرمایه‌گذاری به خصوص در بیمه زندگی استفاده می‌شود ولی آگاهی مشتریان در خصوص بیمه پایین است و بسیاری از مردم هنوز برخی از انواع بیمه را مخالف مذهب می‌دانند(سیگما، ۲۰۰۸)[2].

د- امارات متحده عربی

قوانین امارات اجازه تأسیس هر دو نوع شرکت بیمه مرسوم و تکافلی را می‌دهد. شرکتهای بیمه باید مجموعه مقررات خدمات مالی اسلامی [3] را رعایت کنند. این مجموعه، فرایندها و مکانیسم‌هائی را ارائه می‌دهد که برای انجام فعالیت باید به کار گرفته شوند. از جمله الزاماتی که جهت ارائه محصولات تکافلی در نظر گرفته شده عبارتند از:

۱- خصوصیات و مشخصات محصولات و قراردادها؛

۲- تشکیل هیئت نظارت شرعی؛

۳- اجرای فرایندها به گونه ای که مطابق شرع باشد؛

۴- تطابق و سازگاری با اصول حسابداری و حسابرسی انجمن حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی.

بیمه‌گران اماراتی در حالت متعارف تمایل بیشتری به تمرکز بر رشته بیمه‌های مؤسسات و شرکتها(بیمه‌های تجاری) را دارند. اما شرکتهای تکافلی بیشتر بر روی رشته‌های بیمه‌ای مربوط به افراد به خصوص تکافل خانواده تمرکز دارند. مدلهای مورد استفاده بیمه‌های تکافلی در امارات بیشتر متکی بر وکالت و مضاربه است.

1 - Wilson (2007)
2 - Sigma (2008)
3 - Islamic Financial Services Rulebook (IFS)

[Downloaded from taxjournal.ir on 2026-11-13]

روش‌های توزیع در امارات یک نواخت نیست ولی بدلیل رابطه مستقیم شرکتهای بیمه‌ای با مشتریان خود رایج ترین روش در مورد بیمه مربوط به مؤسسات و شرکت‌ها، فروش مستقیم است. در حال حاضر بانک بیمه نیز در خصوص بیمه‌های تکافلی از فرصت به خوبی استفاده می‌کند.

۵- جمع بندی، نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادات

کمکهای خیریه و حمایت‌های مالیاتی دو مفهومی هستند که ظاهراً ارتباط چندانی با یکدیگر ندارند ولی در این مقاله تلاش شده است تا با تر کیب این دو مقهوم نوعی حمایت اجتماعی مبتنی بر تعهد افراد و بدون اتکاء به منابع دولتی را پیشنهاد نماید.

در سالهای اخیر که از یک طرف، سیاست های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی برای کوچک کردن بخش دولتی مطرح شده و از طرف دیگر اقتصاددانان نیز به خاطر ناکارائی بخش دولتی، توجه زیادی به عملکرد بنیادها و مؤسسات خیریه در تخفیف مشکلات انسانی معطوف داشته اند، سامان دادن کمک‌های خیریه و حمایت‌های اجتماعی مبتنی بر مشارکت مردمی با کمک و نظارت دولت از اهمیت ویژه ای برخوردار است.

این مطالعه ابتدا نگاهی اجمالی به کمک‌های خیریه در سطح جهانی داشته و شکل و نوع مؤسسات خیریه و ویژگی‌های آنها را مورد بحث و تحلیل قرار داده است. آنگاه حمایت‌های مالیاتی به صورت اعتبار، تخفیف و یا معافیت مالیاتی مطرح شده، و حمایت‌های مالیاتی برای کمک‌های خیریه را در کشورهای غربی، کشورهای اسلامی و در قوانین جاری کشور مورد بررسی قرار داده است. نتیجه‌گیری این قسمت آنست که شیوه صحیح حمایت از کمک‌های خیریه با توجه به تجربه کشورهایی که اقتصاد سامان یافته‌تری دارند، نشان می‌دهد که بهترین نوع حمایت مالیاتی از کمک‌های خیریه زمانی است که این کمک‌ها از طریق نهادها و بنیادهای سازمان یافته و منسجم انجام گیرد.

نظر به اینکه موضوع مخاطرات اخلاقی و انتخاب‌های نادرست همواره در بحث حمایت‌های مالیاتی نیز مطرح اند، بخشی از مقاله به بحث و تحلیل اقتصاد اطلاعات در مقوله کمک‌های خیریه و حمایت‌های مالیاتی اختصاص یافته است.

از آنجا که امروزه بیمه‌های تکافلی توانسته اند بعنوان یک ابزار اقتصادی- اجتماعی پوشش‌های حمایتی مناسبی را بر مبنای اصول اسلامی در برخی از کشورهای اسلامی بوجود آورده و با فقه شیعه نیز سازگارند، در بخشی از این مقاله مفهوم تکافل، تاریخچه تکافل، تفاوتهای بیمه متعارف با بیمه

[Downloaded from taxjournal.ir on 2026-11-13]

تکافلی و نحوه کار بیمه‌های تکافلی در برخی از کشورهای اسلامی نسبتاً موفق، مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

از آنجایی که حمایت‌های مالیاتی از کمک‌های خیریه بدون وجود نهادها و بنیادهای خیریه رسمی با چالش‌های فراوانی مواجه اند، پیشنهاد می‌شود که: اولاً نهادهای تکافلی بر مبنای تجارب موفق دست کم برای برخی از بیمه‌های اجتماعی مشخص بوجود آید؛ ثانیاً دولت با برقراری اعتبار مالیاتی و تخفیف مالیاتی برای کمک‌کنندگان به این نهادها و معافیت‌های مناسب برای این قبیل مؤسسات، ایجاد آنها را تشویق و به استمرار فعالیت آنها کمک نماید؛ نهایتاً اینکه سازمان مالیاتی کشور از طرح-های مطالعاتی در این زمینه بویژه نحوه پیاده‌سازی الگوهای مختلف تکافل و تحلیل فرصت‌ها و چالش‌های اجرائی و فقهی آنها حمایت‌های لازم را بعمل آورد.

[Downloaded from taxjournal.ir on 2026-11-13]

فهرست منابع

۱- آسوده، سید محمد (۱۳۸۵)، راهکارهای توسعه بیمه‌های خرد در کشور با تمرکز بر مدل‌های توزیع و فروش، مجموعه مقالات سیزدهمین همایش بیمه و توسعه.

۲- آیتی، محمدابراهیم (۱۳۶۶)، تاریخ پیامبر اسلام ، دانشگاه تهران، چاپ چهارم.

۳- توحیدی نیا، ابوالقاسم (۱۳۸۷)، تکافل و اهمیت توجه بیشتر به آن در ایران، صنعت بیمه ، سال بیست و دوم شماره ۴.

۴- جانسون، سوزان و بن روگالی (۱۳۸۳)، تأمین مالی خرد و کاهش فقر، ترجمه پیروز ایزدی، تهران، وزارت جهاد کشاورزی.

۵- رشیدی نژاد، حسین (۱۳۸۹)، بررسی و مطالعه ارائه بیمه‌های خرد با ساختار تکافل در ایران : مطالعه موردی روستاهای شهرستان کرمان، پایان‌نامه دکترای اقتصاد، دانشکده اقتصاد دانشگاه علامه طباطبائی.

۶- سراج زاده، سید محمد (۱۳۸۸)، تحلیل نظری مقیسه ای بیمه متعارف و تکافل پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته معارف اسلامی و اقتصاد، دانشگاه امام صادق.

۷- کریمی، آیت (۱۳۸۰)، کلیات بیمه، پژوهشکده بیمه وابسته به بیمه مرکزی ایران.

۸- کوته و دیگران (۱۳۷۹)، تصویری از بانک‌های تعاونی جهان، ترجمه معاونت آموزش و ترویج، تهران، وزارت تعاون، دفتر تحقیقات و پژوهش.

۹- گیلک حکیم آبادی، محمد تقی(۱۳۸۷)، مقایسه وجوه شرعی(زکات و خمس) با مالیات، مجموعه مقالات همایش مبانی فقهی و اقتصادی مالیات‌های اسلامی، مرکز مطالعات اقتصادی دانشگاه مفید.

۱۰- مطهری، مرتضی(۱۳۶۴)، ربا بانک بیمه، انتشارات صدرا، تهران.

۱۱- محمدی مهر، محمد حسن (۱۳۸۵)، بررسی تطبیقی نظام بیمه و تأمین اجتماعی با نظام تکافلی اسلام، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته معارف اسلامی و اقتصاد، دانشگاه امام صادق.

۱۲- مرکز پژوهش‌های مجلس (۱۳۸۶)، جایگاه حقوقی مؤسسات خیریه، دفتر مطالعات حقوقی، کد موضوعی ۲۴۰، شماره مسلسل ۸۵۳۸.

[Downloaded from taxjournal.ir on 2026-11-13]

13- Andreoni, J. (1988), Privately Provided Public-Goods in a Large Economy- the Limits of Altruism. Journal of Public Economics 83, 57-73.
14- Akerlof, G. (1970), "the market for lemons: quality, uncertainty and the market mechanism", Quarterly Journal of Economics, Vol. 84, pp. 488-500.
15- Arrow, K. (1963), Social Choice and Individual Values, New Haven, Yale University Press.
16- Bergstrom, T.C., Blume L.E., and Varian, H.R. (1986), on the Private Provision of Public Goods, Journal of Public Economics, Vol. 29, pp 25-49.
17- Charitable Aid Foundation (2011), World Giving Index 2011, A Global View of Giving Trends, Charities Aid Foundation.
18- Chaudhry, Mohamed Sadiq, Islamic Insurance (Takaful) Concepts and practices, Insurance Journal, April- May –June 1995.
19- El-Gamal, Mahmoud A. (2006), Islamic Finance, law, economics, and practice, New York: Cambridge university Press, P 147 , Cited in Swiss Re (2008).
20- Giving USA Foundation (2011), Giving USA 2010, The Annual Report of philanthropy for the year 2010, the center for Philanthropy at Indiana University.
21- Kwon, J.W (2007), Islamic Principle and Takaful: Re-evaluation, Journal of Insurance Regulation, Vol.26, No 1, pp 53-82.
22- Levin, J (2001), " Information and the market for lemons", Rand Journal of Economics, Vol. 32, No. 4, pp 657-666
23- Masum Billah (2002), Takaful (Islamic Insurance): An Economic Paradigm, International Summit on Takaful, Dahka.
24- Maxim, Gashiel (2007), Are the poor too poor to Demand Health Insurance? Journal of micro finance. Vol 13, No 1.

[Downloaded from taxjournal.ir on 2026-11-13]

25- Shakir, I. (2000) “Revisiting Islamic Financial Products,” Directory of Islamic Insurance (Takaful), (Institute of Islamic Banking & Insurance).
26- Sigma (2008), "Insurance in the Emerging Markets: Overview and Prospects for Islamic Insurance, Sigma Series, No 5.
27- Sigma, “World Insurance in 1998: Deregulation, Overcapacity, and Financial Crisis Curb Premium Growth,” Sigma Series, 7 (Swiss Re, 1999).
28- Spence M.(1973), Gob Market signaling , Journal of Economics , the MIT pres, Vol. 87, pp 355-374s.
29- Stiglitz, J.(2002), Information and the Change in the Paradigm in Economics, The American Economic Review, Vol. 92 No. 3 June 2002.
30- UNDP(2000), Human Development Report 2000, (Oxford University Press).
31- Warr, P.G(1982), Pareto Optimal Redistribution and Private Charity, Journal of Public Economics, Vol. 19. Pp 131-38.
32- Wilson, Mark. (2002), "Michigan Giving and Volunteering Key Findings from a 2002 Survey of Michigan Residents", Council on Michigan Foundations.
33- http://www.cmif.org/Documents/MNA_final_mil1.pdf.
34- World Bank, World Bank Development Report 2000, (World Bank publications, 2000).
35- Yusof, F. M. D.,“The Concept & Operation of Takaful,” Directory of Islamic Insurance (Takaful), (Institute of Islamic Banking & Insurance).

[Downloaded from taxjournal.ir on 2026-11-13]

[Downloaded from taxjournal.ir on 2026-11-13]